

Radosław Gross

PROSTE FORMY KOOPERACJI ROLNEJ JAKO UKRYTE METODY KOLEKTYWIZACJI WSI NA WARMII I MAZURACH W LATACH 1948–1956

Słowa kluczowe:

kolektywizacja wsi, wsie samopomocowe, zespoły uprawowe, rolnictwo, Warmia i Mazury

Schlüsselwörter:

Kollektivierung von Landgebieten, Selbsthilfedorfer, Bauernmannschaften, Landwirtschaft, Ermland und Masuren

Keywords:

collective farming, self-help villages, cultivation units, agriculture, Warmia and Masuria

Głównym kierunkiem zmian dokonanych w polityce rolnej w Polsce w 1948 r., wywołanych m.in. naciskami Kremla, była kolektywizacja wsi i rozbudowa państwowego sektora rolnego. W dość bogatej literaturze przedmiotu poświęconej problemowi kolektywizacji rolnictwa w Polsce wielokrotnie zwracano uwagę na przyczyny, przebieg i skutki „uspółdzielczania” wsi, propagandę spółdzielczości wiejskiej i stosunek chłopów do gospodarstw kolektywnych¹. Niemało miejsca po-

¹ Z prac, które ukazały się przed 1989 r. warto wskazać: T. Hunek, *Spółdzielczość produkcyjna w rolnictwie polskim*, Warszawa 1965; S. Jarecka-Kimłowska, *Z problemów spółdzielczości wiejskiej w Polsce w latach 1944–1957*, Warszawa 1977; K. Robakowski, *Spółeczno-polityczne problemy rozwoju spółdzielczości produkcyjnej w Polsce w latach 1944–1956*, Poznań 1986. Po 1989 r. ukazały się m.in.: A. Dobieszewski, *Kolektywizacja wsi polskiej*, Warszawa 1993; D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłop*, Warszawa 1998. Na temat propagandy spółdzielczości produkcyjnej zob. m.in.: D. Jarosz, *Obraz chłopów w krajowej publicystyce czasopiśmienniczej 1944–1959*, Warszawa 1994; S. Tkaczow, *Propaganda kolektywizacji – wycieczki polskich chłopów na Ukrainę w latach 1948–1949*, *Czasy Nowożytnie* 1999, t. 6, s. 181–205. Problematyce kolektywizacji wsi część pracy poświęcił także Marek Nadolski: M. Nadolski, *Komuniści wobec chłopów w Polsce 1941–1956. Mity i rzeczywistość*, Warszawa 1993. Problem kolektywizacji wsi był także podejmowany w ujęciu lokalnym, w tym obejmującym ziemie zachodnie i północne, wyróżniającym się swą specyfiką od pozostałych regionów w kraju. Poruszył go Robert Skobelski w pracy poświęconej planowi sześćdziesięcioletniemu: R. Skobelski, *Ziemie Zachodnie i Północne w okresie realizacji planu sześćdziesięcioletniego 1950–1955*, Zielona Góra 2002, a także w rozdziale w pracy zbiorowej dotyczącej polskiego ruchu ludowego: *idem*, *Specyfika kolektywizacji rolnictwa na ziemiach zachodnich i północnych Polski w latach 1948–1956*, w: *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 2, *Polska Ludowa (1944/45–1989)*, red. W. Paruch, S.J. Pastuszka, R. Turkowski, Warszawa 2002, s. 305–322. Z monografii poruszających problem kolektywizacji w poszczególnych regionach ziem zachodnich i północnych należy wymienić m.in.: B. Cimała, *Kolektywizacja wsi opolskiej*, Opole 1995, a także opracowania źródłowe: K. Kozłowski, *Źródła do dziejów kolektywizacji rolnictwa w powiatach Drawsko i Białogard (1950–1951)*, Szczecin 1992; *idem*, *Materiały archiwalne do „wydarzeń gryfickich” z 1951 r.*, Szczecin

święcono sposobom kolektywizacji, wśród których zwracano uwagę na wywierane naciski i stosowane represje, a także ekonomiczne metody kolektywizacji². Jednak w kolektywizowaniu wsi zastosowany przez władze „arsenał” narzędzi był bogatszy. Obok brutalnego łamania siłą chłopskiego oporu, zastosowano bowiem środki, które można by nazwać „miękkimi”. Jednym z ważniejszych sposobów oddziaływań na chłopów miało być bowiem osvajanie ich z zespołową formą produkcji rolnej i zachęcanie do wspólnych działań podejmowanych w ramach kooperacji wiejskiej. Tego typu inicjatywy wsparte odpowiednimi preferencjami ekonomicznymi, miały przekonać chłopów o wyższości gospodarki zespołowej nad indywidualną. Przekonanie to miało zaś dobrowolnie zaprowadzić ich do spółdzielni produkcyjnych.

Do pierwszych, jeszcze dość nieśmiałych działań, zmierzających do tworzenia zespołowych inicjatyw wiejskich komuniści przystąpili po sfałszowanych wyborach sejmowych w 1947 r. Jednym z nich, podjętym na przełomie 1947 i 1948 r., było tworzenie tzw. wsi samopomocowych. W początkowym okresie funkcjonowania ich głównym zadaniem było podejmowanie przez mieszkańców wsi wspólnych działań i inicjatyw zmierzających do odbudowy infrastruktury wiejskiej, wznoszenia budynków użyteczności publicznej, elektryfikacji, radiofonizacji itp.³

1992. Poza tym kolektywizację rolnictwa poruszono w pracach poświęconych całości przekształceń wsi w latach 1945–1956 w poszczególnych regionach ziem zachodnich i północnych: M. Ordyłowski, *Wieś dolnośląska w latach 1945–1956. Władza a społeczeństwo*, Wrocław 1999; D. Koteluk, *W nowych realiach. Wieś zielonogórska w latach 1945–1956*, Zielona Góra 2011; M. Machalek, *Przemiany wsi zachodniopomorskiej w latach 1945–1956*, Szczecin 2012. Na temat kolektywizacji wsi na Warmii i Mazurach zob.: B. Turower, *Kolektywizacja olsztyńskiej wsi w latach 1949–1956 i jej następstwa*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej: KMW) 2009, nr 4, s. 533–543; M. Markiewicz, *Kolektywizacja rolnictwa w powiatach mazurskich województwa białostockiego w latach 1948–1956*, KMW 2005, nr 1, s. 57–69; R. Gross, *Przemiany gospodarcze wsi na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, Olsztyn 2019, s. 237–343.

² Zob. m.in.: K. Kozłowski, *Od wydarzeń gryfickich i drawskich w 1951 r. po lubelską uchwałę Sekretariatu KC PZPR w 1953 r. w sprawie metod kolektywizacji wsi*, Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego 1998, nr 12, s. 76–110; R. Skobelski, *Represyjna polityka władz wobec wsi województwa zielonogórskiego w latach forsownej kolektywizacji rolnictwa (1950–1955)*, Studia Zachodnie 1998, nr 3, s. 163–172; D. Jarosz, *Funkcjonowanie stalinowskiego systemu represji wobec chłopów w latach 1951–1955*, w: *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce w latach 1944–1956*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2000, s. 315–322; P. Majer, *Aparat bezpieczeństwa w konfrontacji z chłopami w 1953 r. – w świetle własnych dokumentów*, Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego 2000, nr 16, s. 205–221; A. Kura, *Aparat bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, Warszawa 2006; P. Benken, *Wypadki gryfickie 1951*, Szczecin 2014. Na temat oporu chłopskiego i konfliktów społecznych w różnych regionach kraju zob.: D. Jarosz, *Supliki chłopskie z czasów kolektywizacji (1949–1955)*, Regiony 1992, nr 1, s. 2–70; *Opór chłopów przeciw kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, red. F. Gryciuk, Siedlce 1997; *Wieś polska wobec wydarzeń 1956 roku*, red. G. Miernik, Kielce 1998; G. Miernik, *Opór chłopów wobec kolektywizacji w województwie kieleckim 1948–1956*, Kielce 1999; L. Próchniak, *Kolektywizacja rolnictwa w regionie łódzkim*, Łódź 2003; T. Skonieczny, *Postawy chłopów wobec koncepcji i poczynań PPR (PZPR) w początkowej fazie kolektywizacji polskiego rolnictwa (1948–1949)*, Słupsk 2009; M. Markiewicz, *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim 1948–1956*, Białystok 2010; J. Wnęk, *Kolektywizacja wsi w województwie krakowskim w latach 1944–1956*, Dzieje Najnowsze 2011, nr 2, s. 85–98; B. Sekściński, *Kolektywizacja rolnictwa na Lubelszczyźnie*, Zeszyty Historyczne WiN-u 2013, nr 38, s. 67–87. Na temat obciążeń wsi na Warmii i Mazurach w okresie kolektywizacji rolnictwa zob. R. Gross, *Obciążenia gospodarstw chłopskich na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956*, Echa Przeszłości 2015, t. 16, s. 195–221.

³ J. Kaliński, *Forsowna kolektywizacja rolnictwa (1948–1956)*, Kwartalnik Historyczny 1984, nr 1, s. 112; S. Jarcecka-Kimłowska, *Polityka spółdzielcza na wsi polskiej w latach 1944–1970 (przyczynek do genezy polityki spółdzielczej w rolnictwie)*, Warszawa 1978, s. 49 i n.; O wsiach samopomocowych, „Dziennik Polski” 1948, nr 272 (1311) z 4 X, s. 1.

Działania te wsparte odpowiednimi kredytami były koordynowane przez Związek Samopomocy Chłopskiej (ZSCh). Dość szybko jednak, te z pozoru ciekawe inicjatywy, przerodziły się w jedno z narzędzi zastosowanych przez władze komunistyczne w procesie kolektywizacji wsi. Wyrabiać miało wśród rolników przekonanie o korzyściach płynących z kolektywnych inicjatyw podejmowanych na forum wiejskim, a w dalszej perspektywie przysparzać w środowisku chłopskim zwolenników kolektywizacji⁴. Stąd wyznaczanie osad wiejskich, które stać się miały wsiami samopomocowymi, poprzedzone być musiało skrupulatnym „rozpoznanie” politycznym. Miało ono na celu sprawdzenie, czy skład mieszkańców konkretnej wsi daje nadzieję na jej „uspołecznienie”, gdyż, jak przekonywał przewodniczący Wojewódzkiego Komitetu Wsi Samopomocowych w Olsztynie Leon Moraczewski, „wieś samopomocowa musi być wsią wzorową, stojącą na najwyższym poziomie pod względem urobienia społecznego”⁵. Pierwszych sześć wsi samopomocowych utworzono na Warmii i Mazurach na początku 1948 r.⁶ W następnych miesiącach powstawały kolejne. Do końca 1948 r. utworzono 29 wsi samopomocowych, do których weszło 2261 indywidualnych gospodarstw rolnych⁷.

Po zmianie polityki rolnej i przystąpieniu do kolektywizacji wsiom samopomocowym przypisano ogromne znaczenie. Stanowiąc miały swego rodzaju „przyczółek” gospodarki „uspołecznionej” na wsi, na bazie którego powstawać miały pierwsze spółdzielcze kolektywy rolne. W związku z tym wojewódzkie struktury zawiadujące dotychczas organizacją wsi samopomocowych zreorganizowano na wzór zmian, których dokonano na szczeblu centralnym⁸. W miejsce trzyosobowego Wojewódzkiego Komitetu Wsi Samopomocowych (Leon Moraczewski – przewodniczący, Michał Sokołowski – wiceprzewodniczący, Stanisław Piotrowski – sekretarz) utworzono trzynastoosobową Komisję Wsi Samopomocowych, na czele której stanął wojewoda olsztyński Wiktor Jaśkiewicz. W komisji zasiadał również szef Wydziału Rolnego KW PPR Stanisław Lange, a także m.in. przedstawiciele: ZSCh, Banku Rolnego, Olsztyńskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej. Obok

⁴ K. Robakowski, *op. cit.*, s. 61.

⁵ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), (Zarząd Wojewódzki Związku Samopomocy Chłopskiej (dalej: ZW ZSCh), 901/141, k. 60, Protokół z konferencji w sprawie wsi samopomocowych odbytej 25 I 1948 r. w lokalu ZW ZSCh w Olsztynie.

⁶ Były to: Hilarowo (powiat lidzbarski), Klebark (powiat olsztyński), Łukta (powiat ostródzki), Skotowo (powiat nidzicki), Szymanowo (powiat morąski) oraz Trosy (powiat giżycki), zob. *ibidem*, k. 63, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Komitetu Wsi Samopomocowych w Olsztynie za okres 10 XII 1947 r. – 20 I 1948 r.; *ibidem*, k. 58, Sprawozdanie Wojewódzkiego Komitetu Wsi Samopomocowych w Olsztynie za okres 10 XII 1947 – 20 IX 1948 r.

⁷ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych (dalej: MRiRR), 162/1141, b.p., Wykaz wsi samopomocowych na terenie województwa olsztyńskiego według danych WZ ZSCh z 3 XI 1948 r.

⁸ Na szczeblu centralnym powstała Główna Komisja Wsi Samopomocowych, na czele której stanął minister rolnictwa i reform rolnych Jan Dąb-Kociół, a wiceprzewodniczącym został Andrzej Sadrakula – Naczelny Komisarz Odbudowy Wsi, zob. APO, ZW ZSCh, 901/141, k. 82, Protokół z posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Wsi Samopomocowych odbytego 25 IX 1948 r.

rozszerzenia składu zmiany sprowadzały się więc do nadania nowemu organowi również większego znaczenia politycznego i administracyjnego. Już podczas inauguracyjnego posiedzenia nowego organu wspomniany Lange zaznaczył: „Wsie samopomocowe są załączkiem spółdzielni produkcyjnych, dlatego też w typowaniu ich musimy zwrócić uwagę na ich oblicze klasowe, polityczne”⁹. Jeszcze dobitniej znaczenie wsi samopomocowych opisał sekretarz ZW ZSCh w Olsztynie Antoni Bober: „Organizowanie wsi samopomocowych nie jest celem, lecz środkiem do przyszłego montowania spółdzielni produkcyjnych. Poprzez wsie samopomocowe oddziaływać będziemy na chłopów wychowawczo, aby on później dobrowolnie przystąpił do spółdzielni”¹⁰.

Cele jakie postawiły władze komunistyczne wsiom samopomocowym nie spotkały się jednak z pozytywnym przyjęciem mieszkańców tych miejscowości. Mimo, że olsztyński aparat partyjny wiązał z wsiami samopomocowymi ogromne nadzieje w akcji „uspółdzielczania” wsi, to na ich bazie nie udało się w pierwszym etapie kolektywizacji rolnictwa utworzyć ani jednej spółdzielni produkcyjnej. Stąd na Warmii i Mazurach charakterystyczną cechą początkowego okresu kolektywizacji było oparcie jej na gospodarstwach poparcelacyjnych powstałych w wyniku podziału majątków ziemskich i zasiedlonych w ramach osadnictwa grupowego. W końcu 1951 r. instruktor Oddziału Okręgowego CRS „SCh” w Olsztynie Henryk Kraszewski rolę wsi samopomocowych w kolektywizacji olsztyńskiej wsi ocenił następująco: „K[omitte] W[ojewódzki] w organizowaniu spółdzielni szukał rozwiązania poprzez tak zwane wsie samopomocowe, które organizowane były swego czasu przez ZSCh, lecz obiekty te okazały się najbardziej odporne na przyjęcie nowej drogi”¹¹. Fragment ten dowodzi, że chłopów w tych wsiach szybko zorientowali się, że podjęta współpraca w ramach wsi samopomocowych może być wstępem do powołania niechcianych spółdzielni produkcyjnych. Ta metoda kolektywizacji wsi podjęta przez władze okazała się więc nieskuteczna.

Inną formą „miękkiej” presji kolektywizacyjnej wywieranej na chłopów było zachęcanie ich do wspólnego korzystania z usług Państwowych Ośrodków Maszynowych (POM), którym towarzyszyć miało zaorywanie miedzi na polach. Oferta była kierowana do chłopów mało- i średniorolnych, którzy zgodnie z wytycznymi władz centralnych stać się mieli członkami spółdzielni produkcyjnych. Kierowników wydziałów politycznych POM zobowiązano, aby wychodząc do rolników z ofertą usługową na obróbkę mechaniczną pól wskazywali im różne taryfy opłat

⁹ *Ibidem*, k. 83.

¹⁰ *Ibidem*. Na temat wsi samopomocowych zob. także R. Turkowski, *Chłopi wobec kolektywizacji wsi (1944–1957)*, w: *Opór chłopów...*, s. 43–44.

¹¹ AAN, Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), 237/XII–99, k. 190, Analiza przyczyn obecnego stanu na odcinku spółdzielczości produkcyjnej na terenie woj. olsztyńskiego, 28 XI 1951 r.

dla chłopów mało- i średniorolnych oraz dla tzw. kułaków. Akcja podjęta przez wydziały polityczne POM zawierała w sobie elementy polityczne. Podczas pogadank, wplatając element „walki klasowej”, „uświadamiano” chłopów, że praca POM służy „osłabieniu pozycji bogacza wiejskiego, jako jedynego dysponenta do tej pory maszyn rolniczych. Bogacz wiejski wykorzystywał zawsze to swoje uprzywilejowanie przez wyzysk mało- i średniorolnych chłopów”¹². Oferta wspólnej obróbki mechanicznej pól miała obejmować grupy chłopów, których pola sąsiadowały z sobą. Pracownicy POM-ów mieli wskazywać „na korzystne warunki pomocy POM-ów dla grup pracujących chłopów, którzy godzą się na tymczasowe zaoranie miedzi”¹³. Mimo tego, że pomocy nie uzależniano od zaorania miedzi, to jednak w oczywisty sposób oferta powyższa miała przygotować chłopów do tworzenia spółdzielni produkcyjnych. Już w lipcu 1952 r., jak podkreślano w okólniku Wydziału Rolnego KC, państwo mogło przyjść z pomocą najuboższym chłopom w postaci parku maszynowego POM po najniższych cenach stosowanych dla spółdzielni produkcyjnych, jeżeli chłopci zgodziliby się na czasowe zaoranie miedzi i zastąpienie ich innymi znakami (kamienie, paliki). W ten sposób ośrodki maszynowe pomóc im miały „w wyzwoleniu się od wyzysku i zależności kułackiej”¹⁴. Należy podkreślić, że poza siewami prace zespołowe na chłopskich polach obejmowały także usługi wykonywane podczas zbiorów. W czasie żniw wydziały polityczne POM zachęcały chłopów gospodarujących indywidualnie do zakładania komitetów żniwnych, które miały zespołowo zawierać umowy z POM-ami na dokonanie zbioru zbóż. Nie ukrywano, że był to pierwszy krok w kierunku kolektywizacji, gdyż, zgodnie z założeniem, komitety żniwne miały się przekształcać w komitety założycielskie spółdzielni produkcyjnych¹⁵.

Dodać warto, że zadaniem lektorów z wydziałów politycznych POM, w myśl przywołanej wyżej pogadanki dla chłopów mało- i średniorolnych, było zniechęcanie ich do utrzymywania w swoich gospodarstwach koni. W jej treści zanotowano: „Przy omawianiu sprawy zawarcia umowy między POM a grupą drobnotowarowych gospodarstw należy szczegółowo wykazać znaczenie jakie ma sprawa mechanizacji, szczególnie dla chłopów mało- i średniorolnych, podkreślając stronę gospodarczą, np.: wyrugowanie z drobnego gospodarstwa konia, który jest wrogiem – darmozjadem w gospodarstwie”¹⁶. Zastanawiające jest to, że lektorom zalecano

¹² AAN, MRIRR, 162/1420, k. 135, Pogadanka na temat „Uwagi podkreślające korzyści z zawarcia umowy grup drobnotowarowych gospodarstw z POM-em” opracowana przez CZ POM, 30 V 1950 r.

¹³ AAN, KC PZPR, 237/XII-7, k. 49, Okólnik KC PZPR w sprawie wykorzystania siły mechanicznej POM, 24 IV 1952 r.

¹⁴ AAN, KC PZPR, 237/XII-19, k. 78, Okólnik kierownika Wydziału Rolnego KC PZPR do pierwszych sekretarzy KW PZPR, 5 VII 1952 r.

¹⁵ AAN, KC PZPR, 237/XII-149, k. 88, Notatka CZ POM o przebiegu wykonania uchwały Biura Politycznego z lutego 1952 r.

¹⁶ *Ibidem*.

tak zdecydowanie negatywnie opisywać rolę koni w gospodarstwach indywidualnych. Wydaje się, że przyczyna takiego stanowiska tkwiła w niskich wkładach inwentarzowych wnoszonych przez spółdzielców do kolektywów rolnych i przetrzymywaniu koni na działkach przyzagrodowych, mimo tego, że było to sprzeczne ze statutem spółdzielni II i III typu. Warto przypomnieć, że był to problem ogólnokrajowy, choć na terenie województwa olsztyńskiego wystąpił on na dużą skalę¹⁷.

Jednak drogie, przeszacowane, niedokładne i nieterminowe usługi zniechęcały chłopów do korzystania ze sprzętu POM. W 1956 r. na terenie województwa olsztyńskiego POM-y wykonały prace rolne w gospodarstwach chłopskich (w przeliczeniu na orkę średnią) na 17,4 tys. ha użytków rolnych, co w stosunku do ogółu użytków rolnych w tych gospodarstwach stanowiło niewiele ponad 2%¹⁸. Dane te dowodzą, że również ta próba zachęcania chłopów do kolektywnych inicjatyw na wsi (i w efekcie przekonania chłopów do kolektywizacji rolnictwa), którą podjęły władze okazała się nieskuteczna.

Obok tworzenia wsi samopomocowych i zachęcania chłopów do wspólnego korzystania z usług POM podjęto działania zmierzające do odgórnego organizowania prostych form pracy kolektywnej w rolnictwie, które z czasem, miały przekształcać się w kolektywy spółdzielcze. Były to przede wszystkim zespoły uprawowe, które przy okazji miały zająć się uprawą odłogów, gruntów należących do gospodarstw opuszczonych, a także tzw. nadwyżek poregulacyjnych. Tworzono również zespoły specjalizujące się w uprawach poszczególnych kultur oraz w hodowli, m.in.: zespoły łąkarskie i pastwiskowe, uprawy buraka cukrowego, tytoniu, lniarskie, hodowców bydła, trzody chlewnej i owiec. Organizacją zespołów uprawowych zajmowały się prezydya gminnych rad narodowych (GRN), a pracą agitacyjną, obok lokalnych komórek partyjnych, zajmowały się koła i zarządy ZSch. Zebrania założycielskie na ogół odbywano u sołtysa gromady, na które zwoływano miejscowych chłopów mających wejść w skład konkretnego zespołu. Liczba członków poszczególnych zespołów była różna i wahała się od 3 do 60. Różne również przydzielano obszary do zagospodarowania. Ich powierzchnie wynosiły od 3 do nawet 90 ha. Spośród członków zespołu wybierano trzyosobowy zarząd, na czele którego na ogół stał sołtys. Formalnie umowy miały być zawierane na 3 lata, ale początkowo najczęściej były rozwiązywane po kilku miesiącach, a prezydya GRN bardzo często nie sporządzały nawet umów dzierżawnych.

Po zaostreniu przepisów dotyczących podatku gruntowego w 1950 r. i zadekretowaniu planowego skupu zboża w 1951 r., a później obowiązkowych dostaw, czynnikiem zachęcającym chłopów do wstępowania do zespołów, były ulgi

¹⁷ D. Jarosz, *Polityka wladz...*, s. 129–131; R. Skobelski, *Ziemie Zachodnie...*, s. 137–138; R. Gross, *Przemiany gospodarcze...*, s. 294–295, 320–321.

¹⁸ *Rocznik statystyczny województwa olsztyńskiego 1957*, Warszawa 1958, tabl. 38 (59), s. 72.

w świadczeniach. Początkowo skala ulg była różna, a jej ustalaniem zajmowały się prezydya GRN. W niektórych gminach zespoły uprawowe całkowicie zwalniano z podatku gruntowego i planowego skupu zboża¹⁹. Po przyjęciu dekretu o podatku gruntowym z 30 czerwca 1951 r. ulgę ustalono odgórnie²⁰. Grunty leżące odłogiem od co najmniej dwóch lat zwalniano z podatku na okres trzech lat. Po tym okresie podatek wynosił 8% szacunkowego przychodu (w 1951 r. maksymalna stopa podatkowa dla gospodarstw indywidualnych wynosiła 23%²¹). Na ten sam okres zespoły uprawowe zwalniano także z obowiązku wpłacania składek na Społeczny Fundusz Oszczędnościowy Rolnictwa (SFOR) z dzierżawionych przez nie gruntów²². Dodajmy, że składki te dla gospodarstw indywidualnych, w zależności od przychodu szacunkowego, wynosiły wówczas od 20 do 90% wymiaru podatku gruntowego²³. Grunty zespołów uprawowych przez pierwsze dwa lata obsiewów zwolnione były również z planowego skupu zboża²⁴. Po tym terminie obszar dzierżawiony dzielono przez ilość członków zespołu i według norm świadczeń rzeczowych przypadających w danej gminie wymierzano im plan skupu. Do dzierżawionego obszaru nie włączano indywidualnych gospodarstw członków zespołów. Taki sposób obliczania wymiaru świadczeń uchronić miał grunty uprawiane zespołowo przed progresją w świadczeniach.

W związku ze wspomnianymi ulgami, liczba zespołów uprawowych zaczęła rosnąć. Na terenie województwa olsztyńskiego w czerwcu 1951 r. istniało 595 zespołów uprawowych, co było najwyższym wskaźnikiem w kraju. Jednak po zebraniu plonów, rozwiązało się aż 317 jednostek. W kraju zanotowano podobne zjawisko. W tym samym czasie spośród 2696 zespołów, samorozwiązaniu uległy 1243. Wśród oficjalnych przyczyn tego zjawiska wymieniono: brak opieki ze strony prezydiów powiatowych rad narodowych (PRN) i ZSCh, duże odległości pól do zagospodarowania od zagród członków zespołów, „niedostateczną” realizację umów przez spółdzielcze ośrodki maszynowe (SOM) i POM, czyli nieterminowe i niedokładne wykonywanie usług, brak trwalszych form organizacyjnych zespołów²⁵. W rzeczywistości, głównym powodem szybkiego samorozwiązania zespołów były obawy chłopów przed ich przekształceniem w kolektywy spółdzielcze.

¹⁹ AAN, Ministerstwo Rolnictwa (dalej: MR), 1632/25, b.p., Notatka w sprawie zespołów uprawowych, zał. na posiedzenie Kolegium Ministerstwa Rolnictwa w dniu 31 I 1952 r.

²⁰ Dekret z 30 VI 1951 r. o podatku gruntowym, Dz. U. 1951, nr 38, poz. 283.

²¹ R. Gross, *Przemiany gospodarcze...*, s. 348.

²² Rozporządzenie Rady Ministrów z 30 VI 1951 r. w sprawie obowiązku społecznego oszczędzania oraz ustalenia stawki oszczędnościowej dla uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego na rok 1951, Dz. U. 1951, nr 38, poz. 287.

²³ R. Gross, *Przemiany gospodarcze...*, s. 349.

²⁴ Dekret z 23 VII 1951 r. o planowym skupie zboża, Dz. U. 1951, nr 39, poz. 297.

²⁵ AAN, MR, 1632/25, b.p., Notatka w sprawie zespołów uprawowych, zał. na posiedzenie Kolegium Ministerstwa Rolnictwa w dniu 31 I 1952 r.

Podkreślić należy, że obawy te nie były płonne. Do 1952 r. 52 zespoły uprawowe na terenie województwa olsztyńskiego przekształcono w spółdzielnie produkcyjne²⁶.

Chcąc zaradzić krótkotrwałemu, jak podkreślano w sprawozdaniach „sezonowemu” funkcjonowaniu zespołów uprawowych, wprowadzono w 1952 r. zmiany w organizacji ich pracy. Grunty leżące odłogiem, łąki lub pastwiska miały być wdzierżawiane zespołom uprawowym przez GRN na okres od 3 do 6 lat. Zmianie uległy także zasady organizacji pracy zespołów uprawowych, które upodobniono do organizacji pracy spółdzielni produkcyjnych. Członkami zespołów uprawowych mogli zostać wyłącznie chłopci bezrolni, małorolni lub średniorolni. W przypadku dwóch ostatnich grup warunkiem ich udziału było pełne zagospodarowanie własnych gruntów. Tak, jak w spółdzielniach produkcyjnych, na czele zespołu stał zarząd. Zespoły, również jak spółdzielnie, zobowiązane były do sporządzania planów zagospodarowania i zasiewów, w opracowaniu których pomocy mieli im udzielać agronomowie POM oraz pracownicy wydziałów i referatów rolnictwa rad narodowych. Lokalny aparat administracji rolnej pomagał również w uzyskaniu przez zespoły kredytów na ziarno siewne, nawozy sztuczne, materiały budowlane na remont budynków gospodarczych itp. Zespoły ustalały także wymiar nakładu pracy w postaci dniówek pieszych i konnych, niezbędny do zagospodarowania i uprawy wdzierżawionych gruntów. Ten element organizacji pracy przypominał z kolei dniówki obrachunkowe w spółdzielniach. Tak jak w spółdzielniach zapotrzebowanie na mechaniczną uprawę ziemi realizowano poprzez zawieranie umów z POM²⁷.

Podział dochodów w zespołach uprawowych następował po odliczeniu części zbiorów, które przeznaczano na pokrycie wszystkich zaciągniętych zobowiązań, zwrócenie uczestnikom wniesionego przez nich wkładu w postaci ziarna siewnego, a także pozostawienie części ziarna na zasiewy. Dochód uczestników zespołu był uzależniony, tak jak w przypadku spółdzielni produkcyjnej III typu, od wkładu pracy. Wkłady członkowskie oraz wykonywane prace były ewidencjonowane. Zespoły uprawowe odróżniały się od spółdzielni produkcyjnych ustalonym z góry terminem funkcjonowania i tym, że ich członkowie nie wnosili ziemi do wspólnych upraw²⁸.

Podobieństwo organizacji pracy zespołów uprawowych i spółdzielni produkcyjnych nie było przypadkowe. Jak już wyżej wspomniano zespoły miały przygotować chłopów do wspólnej pracy rolnej. Pod koniec interesującego nas okresu, gdy

²⁶ APO, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej/Wydział Rolnictwa i Leśnictwa (dalej: PWRN/WRiL), 444/225, k. 239, Analiza z wykonania wojewódzkiego planu gospodarczego w zakresie produkcji roślinnej w gospodarce chłopskiej indywidualnej w roku gosp. 1951/1952.

²⁷ AAN, MR, 1632/25, b.p., Regulamin zespołu uprawowego, zał. na posiedzenie Kolegium Ministerstwa Rolnictwa w dniu 31 I 1952 r.

²⁸ *Ibidem*.

po IX Plenum KC (29–30 października 1953 r.) i II Zjeździe PZPR (10–17 marca 1954 r.) zełżały brutalne metody kolektywizacji, lokalni działacze partyjni i pracownicy administracji rolnej, wsparci agitatorami z koncesjonowanych organizacji społeczno-politycznych, zgodnie z wytycznymi centrali PZPR, nasili akcję agitacyjno-propagandową, zmierzającą do tworzenia zespołów uprawowych i innych prostych form kooperacji, w celu przekształcenia ich z czasem w kolektywy spółdzielcze²⁹. Jak zapisano w sprawozdaniu z tworzenia prostych form współdziałania na terenie województwa olsztyńskiego, do powstania tych grup przyczyniała się „intensywna mobilizacja” chłopów przez działaczy PZPR, ZSL, ZSch, agronomów powiatowych zarządów rolnictwa, członków rad narodowych, a zarządy i przewodniczący zespołów uprawowych byli „otoczeni opieką” przez ogniwa terenowe ZSch³⁰. Działacze Wojewódzkiego Zarządu Związku Samopomocy Chłopskiej żywili nadzieję, że organizowane zespoły staną się „warsztatem ciągłej pracy kolektywnej wśród zrzeszonych rolników, którzy potrafili już wyrobić w sobie metody podziału dochodu według dniówek obrachunkowych od włożonej pracy własnej, jak i pracy pociągowej”, czyli według zasad obowiązujących w różnych typach spółdzielni produkcyjnych³¹.

W październiku 1955 r. sekretarz ds. rolnych KW PZPR w Olsztynie Bolesław Nowosad nie ukrywał, że zespoły uprawowe mają być wstępną formą organizacyjną późniejszych spółdzielni: „Powiązanie pomocy państwa z rozwojem prostych form kooperacji ułatwi budowanie spółdzielni produkcyjnych. U wielu chłopów mniej dojrzałych politycznie jest obawa przed zakładaniem prostych form kooperacji. Uważają to jako podstęp do zakładania spółdzielni produkcyjnych. Nieufność tą stara się podtrzymać kułak. Aktyw nasz nie podkreślał dostatecznie, że niewątpliwie proste formy kooperacji będą zbliżać chłopą do spółdzielczości, bo taka jest logika rozwoju”³². Z kolei w maju 1956 r. I sekretarz KW Jan Klecha instruuował członków KW: „Byłem z tow. [Marianem] Pasikiem [I sekretarzem KP PZPR w Ostródzie – R.G.] na zebraniu w jednej wsi. Żebyśmy postawili tam zagadnienie budowy spółdzielni, to by chłopą nie słuchali nas, pokłócilibyśmy się z nimi, a że zaczęliśmy mówić o grupie uprawowej, to inaczej z nami gadali, słuchali nas z zainteresowaniem”³³. Z jednej więc strony, wobec tworzenia zespołów chłopą byli

²⁹ Potrzebę wzmocnienia rozwoju prostych form kooperacji zapisano m.in. w uchwale IV Plenum KC PZPR (15–16 VII 1955 r.) poświęconej opracowaniu planu rozwoju rolnictwa podczas pierwszej pięciolatki (1956–1960), zob. *Uchwała w sprawie opracowania planu 5-letniego rozwoju rolnictwa w latach 1956–1960*, w: *Uchwały Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej od II do III Zjazdu*, Warszawa 1959, s. 95–96.

³⁰ APO, PWRN/WRiL, 444/225, k. 311, Sprawozdanie z pracy i rozwoju prostych form współdziałania za pierwszy etap br. [1956] na terenie województwa olsztyńskiego, 11 IX 1956 r.

³¹ *Ibidem*, k. 323, Analiza zespołów uprawowych za 1956 r. w województwie olsztyńskim.

³² APO, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KW PZPR), 1141/92, k. 297, Protokół plenum KW PZPR odbytego 3–4 X 1955 r.

³³ APO, KW PZPR, 1141/93, k. 29, Protokół plenum KW PZPR odbytego 9–10 V 1956 r.

podejrzliwi, z drugiej jednak bardzo kuszące były ulgi w świadczeniach i brak konieczności wnoszenia własnych gruntów do wspólnych upraw. Jak istotnym narzędziem w kolektywizacji wsi stały się pod koniec interesującego nas okresu proste formy kooperacji świadczy sprawozdanie dyrektora Działu Organizacyjno-Rolnego WZ ZSCh w Olsztynie J. Czachorowskiego, który zapisał: „Ostatnio obserwujemy, że spółdzielnie produkcyjne powstają tylko na bazie zespołów likwidacji odłogów, czy też na bazie zespołu łąkarskiego i trzeba powiedzieć, że na ogół takie zespoły pracują dobrze. [...] Zgadza się chyba wszyscy, że pomagamy chłopom zorganizować zespół [uprawy] z tą myślą, że na bazie jego powstanie spółdzielnia produkcyjna”³⁴.

Zaznaczmy, że z jednej strony działania agitacyjno-propagandowe, a z drugiej ulgi podatkowe, sprawiły, że w 1955 i 1956 r. wyraźnie wzrosła liczba zespołów zorganizowanych na zasadach prostych form kooperacji. Zespoły te, co też należy podkreślić, wniosły częściowy wkład w odbudowę użytków rolnych i hodowli na Warmii i Mazurach. W 1955 r. działało na terenie województwa olsztyńskiego 306 zespołów likwidacji odłogów, zrzeszających 2200 chłopów, które zagospodarowały ponad 4 tys. ha odłogów. Ponadto w roku 1955 funkcjonowały 323 zespoły łąkarskie, które przy pomocy rejonowych kierowników wodno-melioracyjnych, zagospodarowały ponad 6 tys. ha użytków zielonych. Wartość prac melioracyjnych podjętych przez te zespoły stanowiła 73,8% ogólnej wartości nakładów poniesionych na konserwację urządzeń melioracyjnych. Poważne osiągnięcia przyniósł również konkurs hodowlany, w którym wzięło udział blisko 28 tys. kobiet, w wyniku czego stan pogłowia inwentarza miał się podnieść odpowiednio: bydła o 27197 sztuk, trzody o 83221 sztuk, macior o 13283 sztuki i owiec o 30385 sztuk³⁵.

W kolejnym roku wzrost liczby zespołów następował do VIII Plenum KC PZPR (19–21 października 1956 r.). Do tego czasu na terenie województwa olsztyńskiego funkcjonowały 2094 zespoły o różnym profilu produkcji rolnej, które zrzeszały 19 tys. chłopów. Między innymi do 384 zespołów likwidacji odłogów, obejmujących łącznie 4341 ha ziemi, przystąpiło 3026 rolników. Z kolei do 520 zespołów łąkarskich i pastwiskowych weszło 7226 chłopów, którzy zagospodarowali 8138 ha łąk. Poza tym w pierwszej połowie 1956 r. na terenie województwa zorganizowano 190 zespołów włókienniczo-oleistych (lniarskich), zajmujących się wspólną uprawą lnu, 25 zespołów uprawy buraka cukrowego, 6 zespołów uprawy tytoniu, 11 zespołów sadowniczych. Ponadto utworzono 40 grup hodowców bydła,

³⁴ APO, PWRN/WRiL, 444/225, k. 316, Sprawozdanie z pracy i rozwoju prostych form współdziałania za pierwszy etap br. [1956] na terenie województwa olsztyńskiego, 11 IX 1956 r.

³⁵ *Sprawozdanie Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Olsztynie z wykonania planu sześcioletniego w województwie olsztyńskim w rolnictwie (fragmenty)*, w: *Rolnictwo i polityka rolna na Warmii i Mazurach (1945–1956). Wybór źródeł*. Zebrał i opracował Radosław Gross, Olsztyn 2017, dok. nr 79, s. 285–286.

53 grupy hodowców trzody chlewnej, 18 grup hodowców owiec, 46 grup hodowców drobnego inwentarza³⁶. Co ciekawe, w przypadku roślin przemysłowych system ulg i preferencji oraz ustalenie korzystnych zasad rozliczeń z zespołami uprawowymi, sprawiły, że do niektórych z nich chętnie przystępowali urzędnicy gminni, którzy dostrzegli szansę na dodatkowe zarobki. Dotyczyło to przede wszystkim zespołów lniarskich w 1956 r., których uprawy były ubezpieczone od klęsk żywiołowych, takich jak mróz, posucha, gradobicie itp. Organizując więc taki zespół urzędnicy niczym nie ryzykowali, gdyż nawet w przypadku słabych plonów, otrzymywali odszkodowanie z PZU. Uprawy lokowano na polach PFZ, siewem i sprzętem zajmował się POM, a urzędnicy – członkowie zespołów, jak zapisano w sprawozdaniu poświęconym rozwojowi prostych form kooperacji rolnej, nie wiedzieli nawet gdzie pola uprawowe się znajdują. Dyrektor Działu Organizacyjno-Rolnego WZ ZSCh w Olsztynie twierdził zaś, że urzędnicy – członkowie zespołów „zbierają tylko pieniądze”. Dodajmy, że zespoły te organizowały się na jeden sezon, po którym ziemia ponownie stawała się ogłogiem. Warto dodać jeszcze, że lokalni urzędnicy szukając terenów pod uprawę w proceder ten włączali niekiedy dowódców miejscowych jednostek wojskowych. Przykładowo w Ostródzie na pola powołanego przez urzędników zespołu lniarskiego, za wiedzą i zgodą dowództwa miejscowej jednostki WP, wyznaczono teren poligonu³⁷!

Pod koniec 1956 r., wraz ze zmianą polityki rolnej, zespoły uprawowe i inne proste formy kooperacji, tak jak spółdzielnie produkcyjne, zaczęły się rozpadać. Według relacji pochodzących z ostatnich tygodni 1956 r. większość zespołów nie pracowało wspólnie. Ich członkowie uprawiali ziemię indywidualnie na wyznaczonych przez siebie działkach. Zespoły te nie tworzyły więc już wówczas żadnych form kooperacji, i jak zapisano w analizie poświęconej ich funkcjonowaniu, nie zaobserwowano w nich „zespołowej pracy, ani też kolektywnego posługiwania się środkami produkcji”. Ponadto, jak stwierdzono, przyczyną ich założenia miała być „chęć wykorzystania różnych form pomocy ze strony państwa, bez rzeczywistego zamiaru zespołowego działania”³⁸. Szybki rozpad prostych form kooperacji rolnej w końcu 1956 r. jeszcze raz pokazał władzom, że również ta próba „oswojenia” chłopów z gospodarką kolektywną zakończyła się fiaskiem.

³⁶ APO, PWRN/WRiL, 444/225, k. 302–303, Sprawozdanie z pracy i rozwoju prostych form współdziałania za pierwszy etap br. [1956] na terenie województwa olsztyńskiego, 11 IX 1956 r.

³⁷ *Ibidem*, k. 313–314.

³⁸ APO, PWRN/WRiL, 444/238, k. 8–9, Analiza zespołów uprawowych w powiecie Iława i Braniewo, [jesień 1956 r.].

***

Działania podjęte przez władze komunistyczne w procesie kolektywizacji wsi na Warmii i Mazurach, które obok przymusu, presji ekonomicznej i surowych sankcji administracyjnych, zastosowały metody mniej brutalne, okazały się mało skuteczne. Z analizy materiałów archiwalnych wynika, że również mniej inwazyjne środki i „zawołowane” działania, choć przejściowo niektóre z nich cieszyły się względnym zainteresowaniem chłopów, nie prowadziły do celu, który im wytyczyła władza. Tworzenie wsi samopomocowych, wbrew oczekiwaniom władz, okazało się mało przydatne w procesie kolektywizacji wsi. Chłopi po odczytaniu właściwych intencji rządzących bardzo szybko zarzucali wspólne inicjatywy i działania podejmowane w ich ramach. O niepowodzeniu władz na tym „odcinku” kolektywizacji wsi na Warmii i Mazurach świadczy fakt, że żadnej wsi samopomocowej nie udało się władzom przekształcić w spółdzielnię produkcyjną. Również preferencje ekonomiczne w zakresie usług POM na wspólne prace mechaniczne nie zachęcały chłopów do zaorywania między własnych pól. Chłopi świetnie zdawali sobie sprawę z tego, że jest to pierwszy krok w kierunku łączenia ich gruntów w większe masywy, które łatwiej można było przeorganizować w spółdzielnię produkcyjną. Niechęć do tych usług dodatkowo wzmogło zjawisko przeszacowywania kosztów usług, niedbale wykonywane prace i częsta usterkowość sprzętu POM. Nadzieje jakie wiązały władze z tymi działaniami wspierającymi kolektywizację wsi, także nie zostały spełnione. Częściowe efekty przyniosły działania podjęte przez rządzących, które miały na celu „oswojenie” chłopów ze wspólną, kolektywną organizacją produkcji rolnej w ramach zespołów uprawowych i hodowlanych. Do 1952 r. udało się na Warmii i Mazurach przekształcić 52 zespoły uprawowe w spółdzielnię produkcyjną, a pod koniec interesującego nas okresu spółdzielnie były tworzone niemal wyłącznie w oparciu o zespoły uprawowe. Jednak ogromna większość chłopów traktowała obecność w zespołach uprawowych koniunkturalnie. Stwarzała ona rolnikom szansę na produkcję rolną w mniejszym stopniu obciążoną świadczeniami fiskalnymi i rzeczowymi w porównaniu do gruntów gospodarstw indywidualnych. Obecność w zespołach stała się swoistym „azyłem” ekonomicznym chłopów. Wraz ze zmianą polityki rolnej, zespoły uprawowe i hodowlane odgórnie tworzone przez lokalną administrację rolną, tak jak spółdzielnie produkcyjne, uległy samorozwiązaniu.

Fiasko polityki władz komunistycznych w dziedzinie „uspołeczniania” inicjatyw wiejskich, w tym także produkcji rolnej pokazało, że odgórne zalecenia zmuszające chłopów do działań, co do słuszności których nie byli przekonani, nie przyniosły spodziewanego rezultatu. Nie oznaczało to jednak, że chłopci na Warmii i Mazurach nie byli zainteresowani wspólnymi przedsięwzięciami. Niemal natychmiast po zmianie polityki rolnej po VIII Plenum KC PZPR zaczęli oddolnie

zawiązywać własne, niezależne inicjatywy wiejskie, takie chociażby jak spółki maszynowe, spółki producenckie, czy grupy wzajemnej pomocy. Jednak niesprzyjająca im polityka rolna doprowadziła w kolejnych latach do ich upadku.

Radosław Gross, *Einfache Formen der landwirtschaftlichen Zusammenarbeit als versteckte Methoden der Kollektivierung der Dörfer in Ermland und Masuren in den Jahren 1948–1956.*

Zusammenfassung

Zusammen mit der Änderung der Agrarpolitik im Jahre 1948, die vom Kreml inspiriert und während des zweiten Treffens von Kominform in der Nähe von Bukarest durchgesetzt wurde, wurde die Kollektivierung der Dörfer zu einer doktrinären Frage in der Agrarpolitik der kommunistischen Länder. Abgesehen von den direkten Methoden der Kollektivierung, in Form von starkem administrativen und wirtschaftlichen Druck, der auf die Bauern ausgeübt wurde, unternahmen die Behörden auch Schritte, die Bauern auf verdeckte Weise zu Produktionsgenossenschaften führen sollten. Unter anderen sind folgende zu nennen: die sogenannten Selbsthilfedörfer zu errichten, die Vereinbarungen zwischen Bauern und den Staatlichen Maschinenzentren für die mechanische Bedienung ihrer Felder zu treffen, sowie einfache Formen der landwirtschaftlichen Zusammenarbeit in den von oben organisierten Anbau-, Wiesenbau- und Zuchtcomplexen zu entwickeln usw. Diese Maßnahmen, unterstützt durch das System der Erleichterungen und Präferenzen für Bauern, haben gewisse Ergebnisse insbesondere am Ende des beschriebenen Zeitraums mitgebracht. Sie zeugen von den vielfältigen Maßnahmen und Methoden, die von den kommunistischen Behörden beim Versuch der Kollektivierung der Dörfer genutzt wurden.

Übersetzt von Emilia Figura-Osełkowska

Radosław Gross, *Simple forms of agricultural cooperation as covert methods of collectivisation*

Summary

Along with the change in the agricultural policy in 1948 that was inspired by the Kremlin and imposed during the 2nd Cominform in Bucharest, the collectivisation of the rural area became a doctrinal issue in the agricultural policy of Communist states. Apart from the direct methods of collectivisation that concerned strong administrative and economic pressures towards the peasants, the authorities also undertook actions that were to introduce the production cooperatives in a more clouded manner. These included, among others, establishing self-help villages, joint agreements between the villagers and State Machinery Centres (Pol. Państwowe Ośrodki Maszynowe, POM) for machinery services for their fields, developing simple forms of agricultural cooperation in the arbitrarily created units for cultivation, grassland, farming, etc. These activities, aided by a system of concessions and preferences, brought certain results, especially towards the end of the discussed period. They prove the wide array of measures and methods used by the Communist authorities in their attempts at collectivisation.

Dr hab. Radosław Gross
Instytut Historii
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
radoslaw.gross@uwm.edu.pl

Bibliografia

Źródła archiwalne

AAN

Archiwum Akt Nowych

- Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
- Ministerstwo Rolnictwa
- Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych

APO

Archiwum Państwowe w Olsztynie

- Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
- Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej/Wydział Rolnictwa i Leśnictwa
- Zarząd Wojewódzki Związku Samopomocy Chłopskiej

Źródła drukowane

Akty normatywne:

- Dekret z dnia 30 czerwca 1951 r. o podatku gruntowym, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1951, nr 38, poz. 283.
- Dekret z dnia 23 lipca 1951 r. o planowym skupie zboża, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1951, nr 39, poz. 297.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 30 VI 1951 r. w sprawie obowiązku społecznego oszczędzania oraz ustalenia stawki oszczędnościowej dla uczestników funduszu B Społecznego Funduszu Oszczędnościowego na rok 1951, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1951, nr 38, poz. 287.

Gross Radosław (opr.)

- 2017 *Rolnictwo i polityka rolna na Warmii i Mazurach (1945–1956). Wybór źródeł*. Zebrał i opracował Radosław Gross, Olsztyn.

Kozłowski Kazimierz (opr.)

- 1992a *Materiały archiwalne do „wydarzeń gryfickich” z 1951 r.*, Szczecin.
1992b *Źródła do dziejów kolektywizacji rolnictwa w powiatach Drawsko i Białogard (1950–1951)*, Szczecin.

Rocznik statystyczny:

- 1958 *Rocznik statystyczny województwa olsztyńskiego 1957*, Warszawa.

Uchwały:

- 1959 *Uchwały Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej od II do III Zjazdu*, Warszawa.

Opracowania

Benken Przemysław

- 2014 *Wypadki gryfickie 1951*, Szczecin.

Cimała Bogdan

- 1995 *Kolektywizacja wsi opolskiej*, Opole.

Dobieszewski Adolf

- 1993 *Kolektywizacja wsi polskiej*, Warszawa.

Gross Radosław

- 2015 *Obciążenia gospodarstw chłopskich na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956*, Echa Przeszłości, t. 16, s. 195–221.
2019 *Przemiany gospodarcze wsi na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, Olsztyn.

Hunek Tadeusz

1965 *Spółdzielczość produkcyjna w rolnictwie polskim*, Warszawa.

Jarecka-Kimłowska Stanisława

1977 *Z problemów spółdzielczości wiejskiej w Polsce w latach 1944–1957*, Warszawa.

1978 *Polityka spółdzielcza na wsi polskiej w latach 1944–1970 (przyczynki do genezy polityki spółdzielczej w rolnictwie)*, Warszawa.

Jarosz Dariusz

1992 *Supliki chłopskie z czasów kolektywizacji (1949–1955)*, Regiony, nr 1, s. 2–70.

1994 *Obraz chłopca w krajowej publicystyce czasopiśmienniczej 1944–1959*, Warszawa.

1998 *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopcy*, Warszawa.

2000 *Funkcjonowanie stalinowskiego systemu represji wobec chłopów w latach 1951–1955*, w: *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce w latach 1944–1956*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa, s. 315–322.

Kaliński Janusz

1984 *Forsowna kolektywizacja rolnictwa (1948–1956)*, Kwartalnik Historyczny, nr 1, s. 111–136.

Koteluk Daniel

2011 *W nowych realiach. Wieś zielonogórska w latach 1945–1956*, Zielona Góra.

Kozłowski Kazimierz

1998 *Od wydarzeń gryfickich i drawskich w 1951 r. po lubelską uchwałę Sekretariatu KC PZPR w 1953 r. w sprawie metod kolektywizacji wsi*, Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, nr 12, s. 76–110.

Kura Antoni

2006 *Aparat bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, Warszawa.

Machałek Małgorzata

2012 *Przemiany wsi zachodniopomorskiej w latach 1945–1956*, Szczecin.

Majer Piotr

2000 *Aparat bezpieczeństwa w konfrontacji z chłopami w 1953 r. – w świetle własnych dokumentów*, Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, nr 16, s. 205–221.

Markiewicz Marcin

2005 *Kolektywizacja rolnictwa w powiatach mazurskich województwa białostockiego w latach 1948–1956*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, s. 57–69.

2010 *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim 1948–1956*, Białystok.

Miernik Grzegorz (red.)

1998 *Wieś polska wobec wydarzeń 1956 roku*, Kielce.

Miernik Grzegorz

1999 *Opór chłopów wobec kolektywizacji w województwie kieleckim 1948–1956*, Kielce.

Nadolski Marek

1993 *Komuniści wobec chłopów w Polsce 1941–1956. Mity i rzeczywistość*, Warszawa.

Gryciuk Franciszek (red.)

1997 *Opór chłopów przeciw kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, Siedlce.

Ordyłowski Marek

1999 *Wieś dolnośląska w latach 1945–1956. Władza a społeczeństwo*, Wrocław.

Próchniak Leszek

2003 *Kolektywizacja rolnictwa w regionie łódzkim*, Łódź.

Robakowski Kazimierz

1986 *Społeczno-polityczne problemy rozwoju spółdzielczości produkcyjnej w Polsce w latach 1944–1956*, Poznań.

Sekściński Bogdan

2013 *Kolektywizacja rolnictwa na Lubelszczyźnie*, Zeszyty Historyczne WiN-u, nr 38, s. 67–87.

Skobelski Robert

1998 *Represyjna polityka władz wobec wsi województwa zielonogórskiego w latach forsownej kolektywizacji rolnictwa (1950–1955)*, „Studia Zachodnie”, nr 3, s. 163–172.

2002a *Specyfika kolektywizacji rolnictwa na ziemiach zachodnich i północnych Polski w latach 1948–1956*, w: *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. II, *Polska Ludowa (1944/45–1989)*, red. W. Paruch, S.J. Pastuszka, R. Turkowski, Warszawa, s. 305–322.

2002b *Ziemie Zachodnie i Północne w okresie realizacji planu sześcioletniego 1950–1955*, Zielona Góra.

Skonieczny Tomasz

2009 *Postawy chłopów wobec koncepcji i poczynań PPR (PZPR) w początkowej fazie kolektywizacji polskiego rolnictwa (1948–1949)*, Słupsk.

Tkaczow Serhij

1999 *Propaganda kolektywizacji – wycieczki polskich chłopów na Ukrainę w latach 1948–1949*, *Czasy Nowożytności*, t. 6, s. 181–205.

Turkowski Romuald

1997 *Chłopi wobec kolektywizacji wsi (1944–1957)*, w: *Opór chłopów przeciw kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, red. F. Gryciuk, Siedlce, s. 41–62.

Turower Barbara

2009 *Kolektywizacja olsztyńskiej wsi w latach 1949–1956 i jej następstwa*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 4, s. 533–543.

Wnęk Jan

2011 *Kolektywizacja wsi w województwie krakowskim w latach 1944–1956*, *Dzieje Najnowsze*, nr 2, s. 85–98.